

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ

КУЗНЕЦОВ Олексій Володимирович,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник відділу глобальних систем сучасної цивілізації,

Інститут світової економіки і міжнародних відносин

Національної Академії наук України.

Розглянуто сучасні тенденції у сфері міжнародної міграції науковців та висококваліфікованих фахівців. Проаналізовано зв'язок між скороченням витрат на дослідження і розробки в Україні та відтоком кваліфікованих кадрів за кордон. На прикладі Великобританії представлені сфери працевлаштування трудових мігрантів з нових членів ЄС на спільному європейському ринку.

Ключові слова: міграція, кваліфіковані кадри, відтік мізків.

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, коли обсяги інформації у світі подвоюються кожні десять років, інтелект, як здатність людини логічно мислити, засвоювати знання та продукувати нові ідеї, набуває виключного значення у системі світогосподарських зв'язків. Забезпеченість країни у висококваліфікованих фахівцях виступає чи не найважливішим чинником підтримання її міжнародної конкурентоспроможності. Міграція спеціалістів високої кваліфікації має далекосяжні наслідки як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів, враховуючи, що підготовка таких кадрів є тривалим, складним та витратним процесом.

Проблемі міжнародної міграції кваліфікованих фахівців присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, Д. Лук'яненка, А. Поручника, О. Білоруса, А. Гайдуцького, Т. Тимашової, А. Попова, А. Соболевської, С. Рязанцева та ін.

Метою даної статті є аналіз сучасних тенденцій міграції кваліфікованих фахівців в цілому та наукової міграції зокрема, а також розгляд проблем зайнятості науковців в Україні.

Розпад колоніальної системи імперіалізму та падіння «залізної завіси» значно сприяли інтенсифікації міжнародних економічних відносин, спричинили виникнення «нових ринків» (emerging markets). З метою збереження провідних позицій у світовій економіці та послаблення тиску глобального конкурентного середовища розвинені країни створили найбільш привабливі умови для залучення найкращих іноземних фахівців у розвиток своїх національних економік. Внаслідок цього значно загострилась проблема відтоку кваліфікованих фахівців з різних регіонів світу.

Так, за даними ООН, наприкінці ХХ ст. за кордоном мешкало близько 30 тис. мігрантів-африканців з науковими ступенями доктора наук, тоді як на африканському континенті на кожні 100 тисяч осіб приходився лише один вчений та один інженер. Крім того, тільки за п'ять років (1985-1990) Африка втратила 60 тисяч менеджерів середньої та вищої ланки. Деякі країни Латинської Америки і Карибського басейну втратили понад 20% випускників своїх університетів, а у період з 1975 по 1985 рік Іспанія, Філіппіни, Китай та Південна Корея втратили понад 145 тисяч наукових робітників, що емігрували у США [1, с. 114-115].

Росію щороку залишає до 15% випускників російських вузів, не враховуючи наукових співробітників. З країни вже виїхало близько 100 тис. спеціалістів, а прямі втрати бюджету становили понад 60 млрд. дол. Ця проблема є також актуальною для багатьох розвинених країн. Еміграція фахівців з Європи у США складає від 50 до 100 тис. щорічно. За даними Європейської Комісії, кількість вчених-фахівців, що виїхали з Європи до США, складає близько 400 тис., або приблизно 40% від їх загальної кількості [2, с. 20].

США продовжують залишатися найбільш привабливим центром міжнародної наукової міграції. За даними британського видання The Economist, частка іммігрантів із науковим ступенем доктора філософії у загальній кількості науковців та інженерів, що працюють в американських університетах та лабораторіях, становить 47%. Науковцям китайського та індійського походження належить 13,9% американських патентів. Близько 40% патентів, зареєстрованих у 2005 році американським виробником мікропроцесорів, компанією Intel, припадало на вихідців з Китаю або Індії [3].

За експертними оцінками, Європейський Союз, США і Канада на протязі 25 наступних років потребуватимуть близько 100 млн. кваліфікованих фахівців, більшість яких повинна бути володіти сучасним знанням точних наук. У країнах ЄС цілком відкрито ведеться розмова про вирішення пробле-

ми нестачі професіоналів за рахунок російських та східноєвропейських фахівців [4, с. 106]. На думку відомого американського політолога П. Бьюкенена, для збереження кількості працездатного населення у віці 15–64 років на теперішньому рівні Європі доведеться дозволити до 2050 року в'їзд 169 млн. іммігрантів. А для збереження також і існуючого рівня соціального забезпечення осіб похилого віку (який на даний час підтримується завдяки тому, що на кожного пенсіонера припадає 4,8 працюючих у віці 15–64 років), Європа буде вимушена прийняти вже 1,4 млрд. іммігрантів [5].

Характерно, що організація «відтоку мозків» у сучасних умовах є надзвичайно прибутковим бізнесом. У 2000 році 173 організації та фонди у всіх країнах світу займалися організацією «відтоку мозків» [2, с. 32]. На підбір кадрів через всесвітню інформаційну мережу у 1998 році підприємці витратили 105 млрд. дол., а у 2008 ця цифра мала зрости у десять разів [4, с. 106].

Для сприяння відтоку мозків уряди США, Канади, Австралії ще на початку 1990-х років розробили спеціальні програми з широкого залучення іноземних спеціалістів у свої економіки. Сьогодні, наприклад, частка іноземних кваліфікованих медпрацівників у їхній загальній кількості у США складає 27%, в Австралії — 21%, в Канаді — 20%, у Великобританії — 12,6% [2, с. 27].

Одним з найбільш ефективних методів залучення іноземного інтелекту в економіку розвинутих країн є навчання за кордоном студентів з країн, що розвиваються. У 2006 році близько 3 млн. студентів вищих навчальних закладів навчалися за межами своїх країн, що на 50% більше, ніж у 2000 році [6].

Після проголошення Ден Сяопіном соціалістичного ринкового курсу Китаю у 1978 році, було прийнято рішення направити 3000 китайських студентів у закордонні університети для проходження стажування. Керівництво Китаю сподівалося, що навіть за умови неповернення 5% китайських студентів на Батьківщину, країна отримає значні дивіденди у вигляді отриманих знань. Але фактично повернулася лише чверть відряджених. В цілому близько 80% китайських студентів після закінчення освіти у США залишаються там працювати. Сьогодні за кордоном навчається 200 000 студентів з Китаю. Популярність зарубіжної освіти серед китайців пов'язана з нестачею навчальних місць у національних вузах, які можуть запропонувати їх лише для кожного п'ятого випускника китайських коледжів, а також з обмеженням можливостей для працевлаштування в Китаї, де основною сферою зайнятості продовжує виступати сільське господарство. Крім того, рівень освіти, що пропонуються китайськими університетами, є невисоким за міжнародними стандартами. Так, у рейтингу трьохсот найкращих університетів світу британського видання Times Higher Education присутні лише шість китайських вузів. Інша проблема — це високий рівень безробіття в Китаї. Через це китайські студенти, які знаходять кошти для оплати своєї освіти за кордоном, зокрема, в США або Великобританії, сподіваються також на працевлаштування у транснаціональних компаніях, що здійснюють свою діяльність у цих країнах.

Одним з практичних кроків запобігання відтоку інтелекту з Китаю стало прийняття в цій країні закону, згідно з яким закордонним університетам було дозволено відкривати свої філії у Китаї за умови, що останні мають налагоджене співробітництво з місцевим університетом. Характерно, що на цю пропозицію першими відгукнулися британські університети — Нотингемський та Ліверпульський — які відтепер визначають змістовне наповнення академічних курсів, приймають екзамени та присвоюють академічні ступені у Китаї. Втім, в Китаї зважають на те, що подальше поширення такої практики може зашкодити процесу передачі студентам традиційних китайських цінностей.

Зауважимо, що британські вузи є найбільш активними з точки зору організації навчання за кордоном. Крім Китаю вони здійснюють навчання студентів також у Малайзії, Дубаї та у деяких інших країнах світу. Загалом понад 200 000 іноземних студентів відвідують курси, що пропонуються британськими вузами за кордоном. Навчання іноземних студентів є суттєвим джерелом наповнення британського освітнього бюджету. У 2004 році у Великобританії навчалось 200 тис. іноземних студентів (близько чверті з Китаю). Дохід від їх навчання становив 1,25 млрд. ф.ст. або 10% загального доходу британських університетів [7, с. 141]. При цьому головною мотивацією щодо працевлаштування іноземних студентів у Великобританії після закінчення освіти служить високий рівень оплати праці у британському корпоративному секторі та присутність в країні найбільшої кількості філій іноземних компаній: 585 філій ста найбільших транснаціональних компаній світу та 2330 філій п'ятдесяти найбільших транснаціональних фінансових груп світу, що удвічі більше, ніж у США [8, с. 26-27].

Австралія є також важливим гравцем у сфері міжнародної вищої, професійної, мовної та шкільної освіти. Частка іноземних студентів відносно їх загальної кількості в австралійських вузах дорівнює близько 20% і є більшою, ніж у будь-якій іншій країні ОЕСР. Станом на жовтень 2004 року, в Австралії навчалось 313,6 тис. іноземних студентів [9, с. 88]. Надання освітніх послуг є третьою за значенням статтею експорту країни після вугілля та залізної руди [6].

Шведський економіст К. Віксель вважає, що еміграція полегшує вирішення проблеми бідності,

оскільки бідність пов'язана з надлишком трудових ресурсів та неефективним використанням землі у бідних країнах [10, с. 30]. До переваг еміграції відносять також грошові перекази емігрантів в свої рідні країни. За даними Світового банку, грошові перекази трудових мігрантів є вищими за розміри міжнародної офіційної допомоги розвитку країнам, що розвиваються, і є другими за обсягом фінансовими потоками після прямих іноземних інвестицій. Потоки грошових переказів трудових мігрантів зростають швидше, ніж чисельність самих мігрантів. Так, згідно розрахунків А. Гайдуцького, у період 1980-2005 рр. обсяги міграційного капіталу зросли у 13 разів і становили 235 млрд. дол., в той час як чисельність мігрантів зросла у 2,3 рази. [11, с. 28]. Один мільйон індійців, що мешкає у США і становить лише 0,1% населення Індії, заробляє суму, еквівалентну 10% ВВП Індії [10]. За оцінками Світового банку, у період до 2025 року зростання кількості мігрантів у високо розвинутих країнах приведе до зростання сукупних доходів у цих країнах на 365 млрд. дол., з яких 162 млрд. дол. отримують самі мігранти, у тому числі 143 млрд. дол. — жителі країн, що розвиваються [4, с. 106].

Постає питання, чи можливо за таких умов взагалі зупинити «відтік мозків»? В Китаї деякий час справляли тиск на родичів з тим, щоб вони змушували своїх дітей повертатися на Батьківщину після закінчення освіти за кордоном, але цей захід виявився малоефективним. На думку експертів видання *The Economist*, важко повертатись в країни, в яких професійне зростання визначається політичними чи родинними зв'язками, а не особистими талантами та здібностями. З тим, щоб утримати найкращих, країни, що розвиваються мають платити набагато більше за середній рівень зарплати, що існує у заміжніх країнах. Як тільки країни, що розвиваються, починають багатіти, іммігранти самі повертаються на батьківщину. Про це, зокрема, свідчать приклади Тайваню, Південної Кореї, Китаю, Росії.

З часу здобуття незалежності в економічних та політичних колах України не припиняються дискусії щодо підвищення конкурентоспроможності і продуктивності праці національних виробників, примноження інтелектуальної власності тощо. Але міжнародні рейтинги України від цього не покращуються. За індексом конкурентоспроможності, що розраховується в рамках Світового економічного форуму, у 1998-му році Україна займала 53 місце, у 2001-му — 67, у 2008-му — 73. Невтішною є ситуація і з індексом людського розвитку, що розраховується ООН, за яким у 2008 році Україна посідала 76 місце у світі. Величини обох індексів в різних пропорціях (наприклад, індекс конкурентоспроможності — на третину) залежать від витрат на технологічні інновації.

За даними ООН, у період 2000-2005 років Україна витратила на інноваційні розробки в середньому 1,1% ВВП, в той час як в Ізраїлі відповідні витрати становили 4,46% ВВП, Швеції — 3,74%, Японії — 3,14%, Південній Кореї — 2,64%, Швейцарії — 2,50% ВВП. За даними Держкомстату України, у 2007 році питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП України знизилась до 0,93%. Водночас у ВВП США на протязі декількох останніх років витрати на інновації стабільно утримуються на рівні 2,6% ВВП, а в Євросоюзі — 1,84% ВВП. У 2008 році на науково-дослідну роботу і розробки в розрахунку на душу населення ЄС витратив 679 дол., США — 1232 дол., Україна — 27 доларів.

У результаті скорочення фінансування досліджень в Україні спостерігається нестримне зменшення кількості наукових кадрів. За роки незалежності кадровий потенціал наукових закладів України скоротився на 200 тис. осіб. Українські науковці, крім безпосереднього місця роботи, змушені мати ще декілька додаткових джерел доходів для можливості задоволення елементарних потреб для забезпечення своєї фізичної та професійної діяльності (наприклад, придбання наукової літератури). За інших незмінних факторів, зростання навантаження і якість виконаної роботи є зворотно пропорційними величинами. Саме через це на Заході, куди Україна так активно намагається інтегруватися, віддається перевага вузькій спеціалізації, яка оплачується відповідним чином.

За відсутності високого та стабільного попиту на висококваліфікованих фахівців в реальному секторі економіки (внаслідок випереджаючого розвитку сфер торгівлі та обслуговування) вимоги до якості викладання в українських вузах стрімко знижуються, що також відбивається на низькому рівні зарплат викладачів. Так, в найбільш престижному вузі України — Інституті міжнародних відносин Київського національного університету — зарплата доцента складає лише 6% від рівня доцента Гарвардського університету.

Водночас через високу залежність українського споживчого кошику від імпортних товарів, відносний рівень споживчих цін в Україні вже впритул наблизився до світового рівня (а за деякими позиціями перевищую світові ціни). При цьому середній рівень заробітної плати в Україні залишається на рівні 210 дол. на місяць (січень 2009р.), що становить 11% від середньої зарплати ЄС — 27, або 6,4% від середньої зарплати у Великобританії. Саме через це під час перебування за кордоном українські заробітчани можуть розраховувати лише на дуже погані умови праці і низькі доходи у порівнянні

з мігрантами з інших країн. Втім, що може бути гіршим за відсутність будь-яких доходів?

Росія продовжує грати важливу роль для заробітків українських мігрантів. За різними підрахунками, в Росії працює від 30 до 40% від загальної кількості українських нелегальних мігрантів, а сума міграційних трансфертів з Росії складає близько 26% від їх загального обсягу [12, с. 12]. В Росії українським мігрантам переважно пропонуються роботи низької кваліфікації: підсобні робочі у будівництві, прибиральники вулиць, водії міського транспорту, ремонтні робочі, торговці на ринках тощо [13, с. 73].

Структура зайнятості мігрантів з східноєвропейських країн в Євросоюзі досить подібна до структури зайнятості українців в Росії. Цю аналогію добре ілюструє приклад Великобританії. Слід підкреслити, що Сполучене Королівство було єдиною великою країною ЄС, яка відкрила свій ринок робочої сили для нових членів Євросоюзу. Поруч із Швецією та Ірландією Британія не скористалася можливістю запровадження 7-річних обмежень на ринку праці, передбачених законодавством ЄС. За даними Міністерства внутрішніх справ Великобританії, у період з квітня 2004 року по вересень 2008 року з нових членів ЄС у Сполучене Королівство в'їхало 932000 осіб, які були зареєстровані для отримання роботи. Переважна більшість трудових мігрантів є польського походження (майже 600000 осіб або 66% від загальної кількості мігрантів) [14, с. 4-8].

Зауважимо, що близько 99% трудових мігрантів з нових членів ЄС, що отримали роботу у Великобританії, працюють за найпростішими професіями у сферах виробництва, торгівлі та послуг (табл. 1).

Табл. 1. Основні роботи, на яких зайняті мігранти з нових членів ЄС у Великобританії, липень 2004 р. – вересень 2008 р. [14, с. 29-35]

Рід зайнятості (професія)	Кількість осіб	Рід зайнятості (професія)	Кількість осіб
<i>Найпростіші професії, робітники з обслуговування, кваліфіковані робітники</i>			
Найпростіші професії у сфері обробної промисловості/робітники на фабриках	233 950	Адміністратори з загальних питань	7 065
Складські робочі	70 800	Водії вантажних автомобілів	6 775
Укладники-пакувальники товарів, сировини	51 085	Тесляри / столяри	6 565
Помічники на кухні та у системі катерингу	49 495	Водії мікроавтобусів з доставки	5 625
Збиральники сміття та подібні до них чорнороби	46 970	Пекарі	4 070
Робітники на фермах/найпростіші професії у сільському господарстві	38 080	Водії автобусів	3 295
Офіціанти, офіціантки	30 030	<i>Професіонали, фахівці</i>	
Горничні у готелях	29 815	Зубні лікарі	860
Найпростіші професії у сфері торгівлі та послуг	23 945	Лікарі (у госпіталах)	855
Найпростіші професії у сфері будівництва	23 920	Інженери програмного забезпечення	845
Наймани працівники, що здійснюють догляд за окремими особами/надають індивідуальні послуги на дому	22 435	Бухгалтери	645
Збиральники врожаю	14 935	Комп'ютерні програмісти	595
Помічники у барах	10 905	Викладачі вищих навчальних закладів	310
Робітники з обробки фруктів та овочів	10 395	Банківські службовці	225
Робітники з обробки м'яса	10 005	Вчителі середніх шкіл	170
Кухарі	9 470	Перекладачі (письмові та усні)	175
Сортувальники фруктів	7 240	Юристи	85

Із загальної кількості мігрантів лише близько 1% працевлаштовані за фахами, що, за загальноприйнятими вимогами, передбачають наявність вищої освіти (лікарі, юристи, вчителі). За даними Міністерства внутрішніх справ Великобританії, 79% прибулих є молодими людьми у віці 18-34 років. Наведені дані дають підстави вважати, що трудовим мігрантам з Центральної та Східної Європи переважно пропонуються роботи, які вимагають передусім фізичного здоров'я, ніж досвіду та освіти (хоча високий рівень останньої є обов'язковою вимогою британської міграційної служби).

У травні 2009 року Великобританія відмовилась від введення на своїй території т.з. блакитної карти Євросоюзу, яка передбачає спрощення процедури працевлаштування на території ЄС висококваліфікованих фахівців з третіх країн [15, с. 6]. В умовах розгортання світової фінансової кризи Великобританія почала навіть знижувати імміграційні квоти, про що у жовтні 2008-го року заявив міністр імміграції Великобританії Ф. Вулас [16].

Висновки

Завдяки лібералізації руху осіб між країнами суттєво розширилися можливості людини щодо обрання місця для постійного проживання та творчої реалізації. Втім, виживання у глобальному інформаційному середовищі значною мірою залежить від ступеня інтеграції будь-якої країни в економіку знань, а також формування наукового підходу до всіх без винятку сфер діяльності людини, незалежно

чи йдеться про виробничий процес, державне управління, сферу обслуговування і розваг, чи інформаційне забезпечення згаданих процесів. Для збереження міжнародних конкурентних позицій усі розвинені країни значну частку свого національного продукту інвестують у сфери досліджень, створюють привабливі умови для міграції висококваліфікованих фахівців. Разом з тим, як засвідчує аналіз ринку праці Великобританії, у заміжніх країнах Західної Європи, яка формує основний попит на трудові ресурси східноєвропейських країн, сфера масового працевлаштування для останніх поки що переважно обмежується низько кваліфікованою працею. Таке положення речей у повній мірі стосується також українських трудових мігрантів, які зорієнтовані на ринки праці Росії.

Роблячи стратегічну ставку на закордонні ринки праці як джерело доходу, у достроковій перспективі Україна навряд чи буде здатна вирішити питання підвищення міжнародної конкурентоспроможності, оскільки останнє значною мірою залежить від можливостей країни здійснювати інвестиції у національні інноваційні сфери. Створюючи можливості для розвитку та примноження національного інтелекту, гідного працевлаштування висококваліфікованих фахівців на внутрішньому ринку, Україна ще має шанс відкрити для себе шлях до заможності. Однак, впевнено крокувати цим шляхом можливо лише тоді, коли належним чином забезпечуються умови для розвитку економіки знань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глобальное конкурентное пространство: монография / О. Г. Белорус и др.; Рук. авт. кол. и науч. ред. О. Г. Белорус. – К.: КНЭУ, 2008. – 720 с.
2. Попов А. К., Соболевская А. А. Миграция ученых и специалистов // Труд за рубежом. – 2008. – № 2. – С. 19-40.
3. Give me your scientists... // The Economist. – March 5th 2009.
4. Тимашова Т. Канада в контексте международной миграции // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 1. – С.104-112.
5. Бьюкенен Д. Смерть Запада. Как вымирающее население и нашествие иммигрантов угрожают нашей стране и цивилизации (реферат книги). – [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.perspektivy.info/oykumena/europe/smert_zapada.htm
6. The Future is another country // The Economist. – Dec 30th 2008.
7. Кузнецов О. Інноваційна політика Великобританії: проблеми та перспективи // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 77. – Ч. I. – К.: Київський національний університет, 2008. – С. 135-141.
8. World Investment Report 2007. Transnational Corporations, Extractive Industries and Development / United Nations Conference on Trade and Development. – New York, Geneva, 2007.
9. Архипов В. Австралия: экономика и иностранные инвестиции // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 5. – С. 82-89.
10. Outward bound // The Economist. – 2002. – September 28th. – P.29-32.
11. Гайдуцький А. Вплив міграційного капіталу на розвиток фінансово-банківської системи країни // Вісник НБУ. – 2007. – № 6. – С.28-32.
12. Гайдуцький А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україну // Вісник НБУ. – 2007. – № 10. – С.11-15.
13. Рязанцев С. Трудовая миграция в России в условиях интеграции в ЕврАзЭС // Вопросы экономики. – 2008. – № 6. – С. 71-83.
14. Accession Monitoring Report. May 2004 – September 2006 / Home Office UK Border Agency, Department for Work and Pensions, HM Revenue & Customs and Communities and Local Government. – London, 2008.
15. Бондаренко Д. Евросоюз введет голубую карту // Экономические известия. – 2009. – 28 мая.
16. Горюнов Д. Вторая мировая торговая. Протекционизм // Эксперт Украина. – 2009. – № 11. – <http://www.expert.ua/articles/9/0/6641/>

Кузнецов А. В. Международная миграция квалифицированных специалистов / Институт международных отношений Национального авиационного университета

Рассмотрены современные тенденции международной миграции ученых и специалистов высокой квалификации. Проанализирована взаимосвязь между сокращением расходов на исследования и разработки в Украине и утечкой мозгов за рубеж. На примере рынка занятости Великобритании представлены сферы трудоустройства трудовых мигрантов из новых членов ЕС на едином европейском рынке.

Ключевые слова: миграция, квалифицированные кадры, утечка мозгов.

Kuznetsov O. International migration of highly qualified persons / Institute of International Relations National Aviation University.

Contemporary trends in international migration of scientists and qualified persons are studied. The interrelation between reduction of expenditures for research and development in Ukraine and country's intensified «brain drain» is analyzed. The case study of job opportunities at the British labor market for migrants from new member-states of the European Union is carried out.

Keywords: migration, qualification staff, «run brains».